

Edyta Sadowska

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Eugenika a bezpieczeństwo jednostki.**Historia myśli, rozwój, przyszłość**

Do greckiego „dobry” dodał greckie „urodzony”

Tak powstał termin, który zafascynował współczesnych Galtona, zainspirował jego uczniów, stał się obsesją następców, a w końcu przeciął wiek XX niczym miecz.

Słowo, które nakreślił na skrawku papieru, brzmiało: eugenika¹.

Bezpieczeństwo człowieka jako jednostki jest podstawową wartością, do której od zarania dziejów dążą społeczeństwa. Jak tłumaczy R. Zięba: *Bezpieczeństwo, będąc naczelną potrzebą człowieka i grup społecznych, jest zarazem podstawową potrzebą państw i systemów międzynarodowych. Jego brak wywołuje niepokój i poczucie zagrożenia*². Dynamika zmian zachodzących we współczesnym świecie wymusiła poszerzenie zakresu definiowania i rozumienia bezpieczeństwa, a przede wszystkim wyjście poza ramy militarne i zwrócenie się w stronę zagrożeń asymetrycznych. Jak zaznacza A. Gdula: *Bezpieczeństwo jest zarówno stanem i procesem, gdyż ściśle wiąże się ze zmiennością warunków otoczenia, postępem cywilizacyjnym i potrzebami jednostek*³. Ciągły rozwój, który wraz z rewolucją przemysłową nabral tempa, doprowadził do zmian w postrzeganiu perspektywy bezpieczeństwa, które nie pozostaje wyłącznie gwarantem przetrwania, ale staje się także wartością umożliwiającą rozwój. W rozwijającym się wciąż świecie nie pozostaje wartością stałą i daną raz na zawsze, ale procesem i wartością, o którą wciąż należy zabiegać. Ciągłe poszerzanie możliwości człowieka zarówno w sferze technologicznej, ale także i mentalnej wymusza ewolucję bezpieczeństwa.

¹ E. Black, *Wojna przeciw słabym. Eugenika i amerykańska kampania na rzecz stworzenia rasy panów*, tłum. H. Jankowska, Warszawa 2014, s. 51.

² R. Zięba, *Pojęcie i istota bezpieczeństwa państwa w stosunkach międzynarodowych*, „Sprawy Międzynarodowe” 1989, s. 10.

³ A. Gdula, *O bezpieczeństwie człowieka jako wartości*, Doctrina. Studia społeczno-polityczne, 7 (2010), s. 46; szerzej: J. Stańczyk, *Złożoność kategorii bezpieczeństwa – zarys problematyki*, [w:] *Bezpieczeństwo człowieka a trans dyscyplinarność*, tom I, Ks. Jarmocha E., Świderski A.W., Trzpił I.A. (red.), Wyd. AP, Siedlce 2009, ss. 13–24, szerzej: W. Pokruszyński, *Teoretyczne aspekty bezpieczeństwa*, Wyższa Szkoła Gospodarki Euroregionalnej im. Alcide De Gasperi, Józefów 2010, por. *Wymiary bezpieczeństwa na progu XXI wieku. Między teorią a praktyką*, Zaremba A., Zapala B. (red.), Toruń 2010, s. 14. Zob. też E. Ura, K. Rajchel, H. Pomykała, S. Pieprzny, *Bezpieczeństwo wewnętrzne we współczesnym świecie: praca zbiorowa*, Uniwersytet Rzeszowski, 2008, por. M. Leszczyński, *Bezpieczeństwo społeczne Polaków wobec wyzwań XXI wieku*, Diffin, Warszawa 2011, s. 13.

Niniejszy artykuł ma na celu prezentację źródeł, koncepcji i przemian, jakie w stopniowej ewolucji przeszła myśl eugeniczna, a także wpływu jaki wywarła na podejmowane decyzje polityczne, prawne, a także nastroje społeczne. W pracy wykorzystano metodę analizy treści i metodę historyczną, dzięki którym możliwe staje się opisanie genezy i rozwoju myśli eugenicznej.

* * *

Wraz z rozwojem społeczeństw, a także idącym równolegle rozwojem nauki i techniki, znacznego rozkwitu doczekały się także nauki medyczne i biologiczne. Zainteresowaniem otoczono sfery ewolucji i genetyki. Odkrycia XX i XXI w. związane z opisaniem genomu ludzkiego, a także później badania nad CRISPS, doprowadziły do możliwości edycji genów i stosowania inżynierii genetycznej⁴. Sfery prokreacji i macierzyństwa wraz z rewolucją technologiczną wyszły ze sfery prywatnej i stały się tematem szerszej dyskusji politycznej, naukowej i społecznej⁵.

Dążenie człowieka do poprawy jakości życia stało się napędem do zmian ewolucyjnych, odkrycie ognia i wyjście człowieka pierwotnego z jaskini wyznaczyło początek tych zmian⁶. Dziś, przy tak znacznym rozwoju nauk medycznych w tym genetyki, coraz częściej poruszany jest temat świadomej ingerencji człowieka w procesy ewolucyjne poprzez edycję genów i inżynierię genetyczną. Współczesne społeczeństwa coraz częściej dążą do idealnych jednostek, wyzbytych wad genetycznych, patologii i innych chorób zarówno cielesnych jak i umysłowych. Francis Fukujama w swojej futurystycznej wizji świata *Koniec człowieka. Konsekwencje rewolucji biotechnologicznej*, cytuje sędziego O. Wendel-Holmsa: *Chcemy ludzi zdrowych, o pogodnym usposobieniu, zrównoważonych, sympatycznych, inteligentnych. Nie chcemy idiotów, imbecyli, nędzarzy i kryminalistów*⁷. Coraz częściej poddawana społecznej i politycznej dyskusji jest kwestia aborcji eugenicznej, modyfikacji genomów ludzkich w celu ulepszenia gatunku, a w efekcie końcowym prowadząca do selektywnej inżynierii społecznej koncepcja cyborgizacji człowieka.

Niniejszy artykuł ma na celu analizę koncepcji ruchów eugenicznych, które w oparciu o swoje założenia dążyły do stworzenia idealnych społeczeństw i eliminacji osób *niepotrzebnych*. Mowa tu zarówno o działaniach występujących w starożytnej Sparcie, okrutnych ustawach sterylizacyjnych w Szwecji i innych krajach nordyckich, jak i współczesnych laboratoriach, w których za pomocą metod modyfikacji genetycznych dążymy do ulepszenia gatunku ludzkiego. Analiza tych działań i ich podwalin myślowych i ideowych staje się konieczna dla zapewnienia bezpieczeństwa człowieka zarówno jako jednostki, jak i przedstawiciela gatunku. Przeniesienie

⁴ *Aspect ethiques des analyses genetiques*, [w:] *La genetiques dans la medecines quotidien*, Edite par Academie Suissedes Sciences Medicales, 2004.

⁵ G. Bellis, M.-H. Cezes, A. Parant, *L'eugenisme et la question de la reproduction*, [w:] *La fecondite – Representation , causalite, prospective*. Actes au XVIeme siecle colloque national de demographie, on-line: http://cudep.u-bordeaux4.fr/sites/cudep/IMG/pdf/Sc1_BELLIS-CAZES-PARANT.pdf [dostęp: 28.09.2018].

⁶ B. Baertschi, *L'homme modifie: son ADN, de la medecine a l'eugenisme*, on-line: <http://www.erf-auteuil.org/conferences/cycle-2016-2017-5-baertschi.pdf> [dostęp: 28.09.2018].

⁷ F. Fukujama, *Koniec człowieka. Konsekwencje rewolucji biotechnologicznej*, Kraków 2004, s. 119.

kwestii bioetycznych coraz częściej poruszanych w dyskusjach społecznych na grunt naukowy, obwarowany procedurami językowymi i właściwą metodologią, dążące do wytworzenia ram prawnych dające gwarancje utrzymania bezpieczeństwa jako podstawowej wartości przynależnej człowiekowi, nie tylko w sensie utrzymania życia, ale także w sensie zachowania jego godności.

Tematyka eugeniki na gruncie polskim jest poruszana rzadko, a jeśli już to głównie w odniesieniu do nazistowskich działań związanych przede wszystkim z higieną rasy⁸. Warto jednak pochylić się nad rozwojem myśli eugenicznych, aby w całościowy sposób móc spojrzeć na problem selektywnej inżynierii społecznej, która współcześnie za pomocą rozwijającej się inżynierii genetycznej może mieć wpływ na bezpieczeństwo człowieka i gatunku ludzkiego. Idea i myśl eugeniczna zawsze wywoływała silne i skrajne emocje⁹. Z jednej strony budzi ona wielkie nadzieje, poprawienia jakości gatunku ludzkiego, poprzez eliminację chorób i innego rodzaju patologii, z drugiej strony jednak niesie za sobą w pełni uzasadnione obawy, rodzące się zarówno na gruncie filozoficznym, ale także etycznym i moralnym. Koniecznie należy pamiętać, że poprawa jakości życia ludzkiego wiąże się przede wszystkim z modyfikacjami kodu genetycznego, co przy nie pełnym jeszcze poznaniu konsekwencji niesie za sobą szereg kontrowersji związanych z bezpieczeństwem człowieka zarówno jako jednostki, jak i reprezentanta gatunku.

* * *

Eugenika, choć w swojej historii na mapie Europy pozostawiła okrutną skazę działań nazistowskich i *rise hygiene*, a także w późniejszym okresie ustaw sterylizacyjnych, jest koncepcją, z którą badając problemy współczesnej genetyki koniecznie należy się zapoznać. Rozwijająca się inżynieria genetyczna, doprowadzająca do możliwości selekcji już w fazie embrionalnej, a także możliwość edycji genów i użycia metody CRISPS stają się realną szansą i wyzwaniem współczesnego świata. Konieczne dla pełniejszego zrozumienia podejmowanej tematyki staje się poddanie analizie myśli eugenicznej i działań, jakie na bazie tej myśli zostały podejmowane. Jak tłumaczy Michał Klichowski, eugenika po okresie nazistowskich Niemiec poddana została hibernacji. W 1939 r. zlikwidowano mekkę eugenicznych systemów myślenia – Eugenics Record Office. Proces tej likwidacji jest znakomitą egzemplifikacją logiki eugeników hibernujących i/albo kamuflujących eugenikę. Otóż likwidacja ta polegała na zamknięciu ERO i otwarciu GRO- Genetics Record Office. [...] Eugeniczne systemy myślenia zostały zatem zahibernowane, a następnie wskrzeszone w masce systemów genetyki człowieka, które konstruowane były na bazie idei poprawy „jakości genetycznego materiału rasy ludzkiej”¹⁰. Myśl eugeniczna nie zakończyła się

⁸ Warto w rozważaniach pochylić się nad pracami Magdaleny Gawin w szczególności filmem *Śmierć psychiatry. Eugenika i totalitaryzm*, do którego napisała scenariusz.

⁹ *Y-a-t-il bon et mauvais eugenisme?* [w:] Les Dossier de L'Institut Europeen de Bioethique, Avril 20016 n.6 on-line: <https://www.ieb-eib.org/en/pdf/20060418-eugenisme.pdf> [dostęp: 28.09.2018].

¹⁰ M. Klichowski, *Narodziny cyborgizacji. Nowa eugenika, transhumanizm i zmierzch edukacji*, Poznań 2014, s. 61.

wraz z działalnością nazieugeników, ale podlegała dalszemu rozwojowi dążąc ku kryptoeugenice, reprogenetyce i inżynierii genetycznej

* * *

Eugenika oznacza w dosłownym tłumaczeniu: *dobrze urodzony*¹¹, jest zatem określeniem nauki mającej na celu polepszanie gatunku ludzkiego, poprzez selekcję cech pożądaných i odrzucenie cech negatywnych (choroby, wady genetyczne)¹². Jak tłumaczy profesor Roman Tokarczyk eugenika ma za zadanie nie dopuszczanie do dekoncentracji wartościowych cech ludzkich¹³. Francis Galton mówi wprost o „możliwości doskonalenia cech dziedzicznych człowieka poprzez stworzenie warunków sprzyjających zachowaniu i rozwijaniu właściwości korzystnych przy jednoczesnym ograniczaniu cech niepożądanych”¹⁴. Brutalnie i jednoznacznie w sprawie regulowania prokreacji wypowiadał się jeden z przedstawicieli Partii Liberalnej w Wielkiej Brytanii Herbert Samuel, mówiąc wprost: „Puszczanie w obieg zdevaluowanych pieniędzy jest przestępstwem, lecz puszczenie w obieg zdegenerowanych kobiet i mężczyzn jest przestępstwem o wiele cięższym”¹⁵. Jeszcze dalej w swoich rozważaniach posunął się Karol Darwin, tłumacząc: „Czynimy, co w naszej mocy, aby kontrolować proces eliminacji; budujemy zakłady dla umysłowo niedorozwiniętych, kalek i chorych; wprowadzamy prawa służące biednym; a nasi medycy dokładają wszelkich starań, by chronić życie każdego do samego końca... Tak oto w cywilizowanych społeczeństwach rozkrzewiają się słabe jednostki. Nikt, kto zajmował się hodowlą zwierząt domowych, nie będzie wątpił, że jest to dla rasy ludzkiej wysoce szkodliwe”¹⁶.

Spółeczeństwa od zarania dziejów dążyły do ulepszania rodzaju ludzkiego¹⁷. Koncepcje poprawiania ludzkości odnaleźć można już w zwyczajach starożytnej Grecji, gdzie eliminowanie słabych i chorych noworodków stanowiło normalną, przyzwoloną literą prawa praktykę. „Spartiatą nie decydował sam o losach swego potomstwa. Znosił dziecko do miejsca zwanego lesche, gdzie zasiadali najstarsi członkowie jego fyli, którzy przeprowadzali oględziny dziecka. Jeśli było ono dobrze

¹¹ Doskonałym przykładem obrazującym kwestię „dobrego urodzenia” jednej z podstawowych zasad eugeniki jest bank spermy geniuszy, utworzony w 1980 i działający do końca XX wieku przez R. Clarka Grahama. Patrz szerzej: K. Kaczanowski, *Eugenika*, [w:] *Wielka Encyklopedia PWN*, t. 8, Warszawa 2002, s. 404.

¹² A. Skrzypkowski, *Eugenika, czyli doskonalenie człowieka wzbogacone manipulacjami komórkowymi*, „Polski Przegląd Medycyny Lotniczej” nr 2, tom 13, kwiecień-czerwiec 2007, s. 202, por. K. Uzarczyk, *Eugenika – biopolityka – państwo. Z historii europejskich ruchów eugenicznych w pierwszej połowie XX w.*, Warszawa 2010, s. 7.

¹³ R. Tokarczyk, *Prawo do życia, narodzin i śmierci*, Warszawa 2011, s. 154.

¹⁴ K. Uzarczyk, *Podstawy ideologiczne higieny rasy i ich realizacja na przykładzie Śląska w latach 1924–1944*, Toruń 2003, s. 5.

¹⁵ Cyt. za: M. Freeden, *Eugenika a myśl postępowca: studium podobieństwa ideologicznego*, [w:] K. Marulewska, „Dialogi Polityczne” 2008, nr 10, s. 55.

¹⁶ M.H. Haller, *Eugenics: Hereditarian Attitudes in American Thought*, Rutgers University Press New Brunswick, New Jersey.

¹⁷ F-X, Ajavon, *Trois exemples historiques d'eugenisme avant Galton (1883): Platon, Soranos, & Vandermonde*, Vesalius, XI, 11, 70–75, 2005 on-line: <http://www.biusante.parisdescartes.fr/ishm/vesalius/VESx2005x11x02x070x075.pdf> [dostęp: 28.09.2018].

zbudowane i silne, kazali ojcu je wychowywać, przydzielając zarazem jedną z dziewięciu tysięcy działek ziemi. Jeśli jednak było chuderlawe i niekształtne, odsyłali je do tak zwanych Apothetai, jamy ziemi w pobliżu Tajgetu, wierząc, że zarówno dla dziecka, jak i dla polis lepiej będzie, jeśli umrze, skoro od samego początku nie miało zdrowia i siły”¹⁸. Podobne koncepcje ulepszania społeczeństwa prezentował Platon, który w *Państwie* pisał: „(...) żeby najlepsi mężczyźni obcowali z najlepszymi kobietami jak najczęściej, a najgorsi z najlichszymi jak najrzadziej, i potomków z tamtych par trzeba hodować, a z tych nie, jeżeli trzoda ma być pierwszej klasy [...] A człowiek chorowity z natury i żyjący nieporządnie – temu się (...) życie nie opłaca – ani jemu samemu, ani jego życie drugim – nie dla takich powinna być sztuka lekarska i nie trzeba ich leczyć, choćby nawet byli bogatsi od Midasa. [...] ciała będą mieli liche, tym pozwoli się umrzeć, a których by dusze były złej natury i nieuleczalne, tych będą sędziowie skazywali na śmierć”¹⁹. Jednoznacznie opowiada się tu Platon za inżynierią społeczną, konstruowaną za pomocą zarówno eugeniki pozytywnej polegającej na aranżowaniu małżeństw, jak również opartą na założeniach eugeniki negatywnej skupiającej się na pozostawieniu chorych i nie udzielaniu im pomocy medycznej, co doprowadzi ich do śmierci, a przez to wyeliminuje ze społeczeństwa.

Choć współcześnie eugenika wiąże się dla nas z postępem technologicznym i rozwojem medycyny w starożytności czytamy o poprawie kondycji społeczeństwa także w wymiarze moralnym. Księga Rodzaju przedstawia opis zgładzenia Sodomy i Gomory. Mieszkańcy tych dwóch miast kananejskich z uwagi na swoje złe uczynki zostali przez Boga ukarani śmiercią, a ich miasta zgładzone. Poprawa jakości społeczeństwa wiązała się z koniecznością biblijnego zgładzenia zdegenerowanej moralnie jego części.

Przez wiele stuleci, w celu utrzymania jakości krwi szlacheckiej, a przede wszystkim królewskiej nie dopuszczano do mezaliansów społecznych aranżując małżeństwa. „Kwestie reprodukcji wchodziły w skład kompetencji najwyższych urzędników państwowych. Chorowitym i nazbyt wątłym obywatelom uniemożliwiano prokreację. Stosowano selekcję na każdym etapie rozwoju biologicznego i społecznego kandydatów. Selekcjonerzy postrzegali, «(...) kto jest zbyt słaby i jacy mężczyźni i kobiety odpowiadają sobie wzajem pod względem budowy ciała. (...) Kojarzą przy tym niewiasty rosłe i urodziwe z mężczyznami silnymi i ochoczymi, niewiasty otyłe z mężczyznami chudymi, a szczupłe z otyłymi, by dogodnie i z pożytkiem dopełniali się obopólnie». Dbano także o cechy psychiczne łączonych par, zabiegając o właściwe asocjacje charakterologiczne. Aby zachować dla przyszłych pokoleń potencjał intelektualny łączono w pary mędrców z dynamicznymi kobietami. Zdrowe i sprawne potomstwo było kwestią newralgiczną – wiązało się z pożytkiem całego państwa i społeczeństwa”²⁰. W utopijnych wizjach idealnego społeczeństwa jednostki chore, czy też ułomne same pozbawiały się przed urzędnikami

¹⁸ R. Kulesza, *Starożytna Sparta*, Warszawa 2003.

¹⁹ Platon, *Państwo*, przeł. W. Witwicki, Biblioteka Filozofii Klasycznej, Wydawnictwo AKMe, Warszawa 1991, s. 259, 164, 167.

²⁰ T. Sahaj, *Eugenika. Glosa na marginesie książki Johna Glada „Przyszła ewolucja człowieka” Eugenika w dwudziestym pierwszym wieku – sprawy wcale niemarginalne*, „Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna” 2013.

prawa do życia, w imię dobra całego społeczeństwa. T. More w swoim dziele *Utopia* prezentuje możliwość eutanazji w imię dobra społecznego i polepszenia jakości gatunku: „gdy z nieuleczalną chorobą łączą się ustawiczne gwałtowne cierpienia, wtedy odwiedzają chorego kapłani i urzędnicy i poddają mu najlepszą według ich przekonania radę: wykazują mu, że ponieważ nie może spełniać żadnych obowiązków, których wymaga życie, więc przeżył już niejako swą śmierć i teraz jest już tylko przykrym ciężarem dla innych i dla siebie; nie powinien więc dłużej pozwalać, aby wyniszczała go straszna choroba, lecz raczej winien odważnie umrzeć, gdyż życie jest dla niego męką; niech więc z otuchą w sercu albo sam uwolni się od tego smutnego życia, jakby od więzienia i tortur, lub niech zgodzi się, by inni go wyzwolili”²¹. Z przytoczonych przykładów widać jednoznacznie, że eugenika nie wiąże się wyłącznie z nazistowskimi Niemcami i późniejszą przymusową sterylizacją. Myśl eugeniczna bowiem była obecna od zarania dziejów i wraz z człowiekiem i rozwojem nauki sama podlegała ewolucji. Odkrycia naukowe, zwłaszcza te z dziedziny genetyki i biologii dały eugenikom nowe narzędzia, ale podstawa myśli została ta sama.

* * *

Noblista August Weismann niemiecki biolog i genetyk, pod koniec lat 80 XIX stulecia dokonując odkrycia plazmy zarodkowej, przyczynił się do powstania teorii dziedziczności. Opisuując w swoich badaniach prymat jaki posiada dziedziczność nad czynnikami środowiskowymi w rozwoju jednostek ludzkich poruszył maszynę dalszych badań nad genetyką.

Krokiem milowym w eugenicznych dysputach stały się odkrycia Francisa Galtona, który na kanwie darwinowskich teorii odwołał się do dziedziczności, jako zasady tworzenia społeczeństwa²². W swoich rozważaniach biolog zwracał uwagę na rolę i znaczenie praw matematycznych mających wpływ na zasady dziedziczenia. Przez wiele lat zajmował się badaniem społeczeństwa: zarówno lepszej jakościowo arystokracji, jak i grup robotniczych zwracając tym samym uwagę na cechy przekazywane z pokolenia na pokolenie, mające ogromny wpływ na kształt i jakość całego społeczeństwa. W roku 1865 na łamach magazynu *Macmillan's Magazine* opisał swoją teorię dotyczącą możliwości kształtowania społeczeństwa lepszego jakościowo, poprzez specyficzne kojarzenie małżeństw wybranych par. W swoich esejach tłumaczył, że: „to, co natura robi ślepo, wolno i bezlitośnie, człowiek może zrobić w sposób bardziej pomyślny, szybszy i łagodniejszy”²³. Tym samym zwracał się w stronę ingerencji w ewolucję, dzisiejszej inżynierii społecznej. Patrząc na podejmowany problem szerzej, proponowano łagodne metody prowadzące do inżynierii społecznej: „Dobór naturalny, polegający na nadmiernym powstawaniu potomstwa i równoczesnym nieuporządkowanym jego niszczeniu, należy zastąpić innymi, mniej brutalnymi, ale równie skutecznymi metodami. Zaproponowana przez niego eugenika (gr. eu – dobry, genes – zrodzony) na drodze sztucznego doboru miałyby dążyć do ograniczenia lub zahamowania urodzeń potomstwa upośledzo-

²¹ T. More, *Utopia*, przeł. K. Abgarowicz, PAX, Warszawa 1954, s. 152.

²² Por. K. Wiśniewski, *Galton sir Francis*, [w:] *Wielka Encyklopedia PWN*, t. 9, Warszawa 2002, s. 504.

²³ F. Galton, *Esseys in Eugenics*, Education Society, London 1909, s. 42.

nych rodziców, a z drugiej strony miałyby popierać rasy o wartościowym materiale dziedzicznym”²⁴. Karol Darwin w swoim dziele *O pochodzeniu człowieka* zwraca uwagę, iż gdyby nie różnorakie przeszkody niepozwalające na rozwój i rozmnażanie się osób słabych i nieprzystosowanych *naród musiałby się cofnąć w rozwoju*²⁵. Jak zaznacza Mirosław Zaremba-Bielawski w swoim dziele o Higienistach: „Teoria Darwina dotyczyła biologii, ale zapotrzebowanie na jej zastosowanie społeczne od dawna wisiało w powietrzu. Co ciekawe idea, że postęp dokonuje się poprzez eliminację słabych, wyprzedziła o kilka lat publikację *O pochodzeniu gatunków*. Jej twórcą był brytyjski filozof Herbert Spencer, który odkrył, że rozwój ludzkości odbywa się poprzez współzawodnictwo i wojny, a ciągłe zwycięstwa lepszych są siłą napędową rozwoju”²⁶.

W 1870 r. Cesare Lambroso odkrywa, że przestępczość, a także wszelkie inne patologie społeczne nie wynikają z zepsutej natury społeczeństwa, ale są dziedziczonymi cechami, które tworzą z degeneratów społecznych odmienną grupę etniczną. W celu udoskonalenia społeczeństwa dążył on do izolowania tego typu jednostek. Twierdzi on, że: „wszelkiego typu degeneracje są uwarunkowane biologicznie i przekazywane drogą dziedziczenia”²⁷, stając się tym samym przedstawicielem idei eugeniki prewencyjnej.

W Stanach Zjednoczonych myślą eugeniczną zajmował się Charles Davenport, który w ramach utrzymania czystości genetycznej, utożsamianej z *dobrym ludzkim materiałem* postulował za wprowadzaniem badania emigrantów przybywających do Stanów Zjednoczonych. W niedługim czasie postulaty Davenporta zostały wprowadzone w życie poprzez zakazy zawierania małżeństw²⁸, a w późniejszym czasie także przymusową sterylizację. Znacznie mocniej wypowiadała się Margaret Singer: „W roku 1932 Sanger opracowała «Pokoju Plan» eliminacji ludzkich chwastów, czyli ludzi, którzy nie zaliczali testów na inteligencję oraz Murzynów, Żydów, biedoty, a szczególnie bezdomnych i imigrantów”²⁹. Praktyki związane z przymusową sterylizacją doczekały się rozkwitu w drugiej połowie XX wieku, głównie w Szwecji i innych krajach nordyckich.

* * *

Ruch eugeniczny opiera się na dwojakich działaniach: eugenice pozytywnej i eugenice negatywnej. Ta pierwsza odnosi się w swym trzonie do wspierania reprodukcji. Wspieranie reprodukcji osób z dobrym jakościowo materiałem genetycznym prowadzi w bezpośredni sposób do ulepszania jakości całego społeczeństwa. Johan

²⁴ S. Dąbrowski, *Eugenika ze stanowiska katolickiego*, Rodzina, Poznań 1935, s. 18.

²⁵ K. Darwin, *Dzieła wybrane*, t. IV: *O pochodzeniu człowieka*, przeł. S. Panek, Warszawa 1959, s. 137.

²⁶ M. Zaremba-Bielawski, *Higienisci...*, s. 47.

²⁷ M. Klichowski, *Narodziny cyborgizacji...*, s. 35.

²⁸ Davenport oczekiwał na dzień, kiedy kobieta nie będzie wyrażała zgody na związek z mężczyzną bez znajomości jego biologiczno-genealogicznej historii. Cyt. za A. Rudziewicz, *Eugenika a osiągnięcia współczesnej genetyki*, Scientarium 2005, s. 109.

²⁹ Cyt. za A. Rudziewicz, *Eugenika a osiągnięcia współczesnej genetyki*, Scientarium 2005, s. 109.

Scharffenberg – higienista rasy zwracała uwagę na konieczność oczyszczania *materialu genetycznego poprzez racjonalną hodowlę ludzi*³⁰.

Eugenika negatywna skupia się głównie na ograniczeniach w reprodukcji osób, w sposób eufemistycznie określanych jako *niepożądane* przez społeczeństwo. W imię kolektywnego dobra eugenicy dążyli do zatwierdzenia między innymi ustaw sterylizacyjnych, które poprzez ograniczenie reprodukcji obywateli niepożądanych przyczyniłoby się do znacznej poprawy jakości społeczeństwa.

Eugenika trafiła na uniwersytety w roku 1905 w Londynie, gdzie utworzono pierwszą katedrę narodowej eugeniki. Trzy lata później powstaje *Eugenics Education Society* – ruch, którego podstawowymi hasłami jest ulepszanie rasy, polegające między innymi na odmawianiu prawa do reprodukcji osobom ułomnym, czy też chorym. Restrykcje w procesie reprodukcji stanowiły trzon ówczesnej myśli eugenicznej³¹.

Eugenika urosła do rangi oficjalnie uznawanej dyscypliny naukowej także w Szwecji wraz ze swoim instytutem higieny rasy. Wraz z rozwojem myśli w Szwecji dochodziło do wprowadzania coraz to szerszych ustaw eugenicznych. 1922 rok przynosi wprowadzenie ustawy sterylizacyjnej, zbudowanej na kanwach eugenicznych dyskusji. W „Projekcie ustawy o sterylizacji z 1933 roku czytamy: Problem, który należało rozwiązać, dotyczył ustalenia prawa społeczeństwa do zapobiegania rozmnażaniu, którego społeczeństwo nie może uznać za dopuszczalne. [...] Są przypadki, że prowadzenie się osoby w sposób na tyle oczywisty czyni ją niegodną i niezdatną do wypełniania obowiązków ojca lub matki, iż społeczeństwo nie może biernie tolerować, by się rozmnażała”³². Po tym jak Hitler wprowadził przymusową sterylizację w Niemczech, ustawy także i w Szwecji zostały zaostrzone. Polityka społeczna na bazie myśli eugenicznej i w oparciu o badania nad genetyką a w szczególności nad dziedzicznością rozlewała się na całą Europę. W Danii K.K. Steincke postulował, aby wprowadzić ustawy sterylizacyjne, gdyż utrzymanie ludzi ułomnych i chorych w dłuższej perspektywie staje się nieekonomiczne. Pod koniec lat 30. ubiegłego stulecia także Estonia i Łotwa wprowadza ustawy sterylizacyjne. W Islandii ustawa sterylizacyjna powstała na wniosek V. Jonssona. Reasumując w przeciągu dziesięciolecia aż pięć krajów nordyckich (z wyłączeniem Finlandii) i trzy kraje wybrzeża Bałtyckiego w swoim prawodawstwie wprowadziły ustawy sterylizacyjne i inne akty prawne promujące higienę rasy i poprawę jakości społeczeństwa. W większości krajów ustawy te nie przyniosły wyraźnego oporu społecznego, a w niektórych tak jak w Islandii zyskały wręcz spore poparcie. „Entuzjazm Islandczyków wobec higieny rasy, jak i darwinizmu społecznego tłumaczy fakt, że nauki te tak dobrze współgrają z narodową mitologią, w myśl której

³⁰ Cyt. za N. Roll-Hansen, *Norwegian Eugenics: Sterilisation as Social Reform*, 1996, s. 158. por. M. Musielak, *Sterylicacja ludzi ze względów eugenicznych w Stanach Zjednoczonych, Niemczech i w Polsce (1899–1945)*, Poznań 2008, por. K. Marulewska, *Eugenika w świetle idei postępu. Rozważania wokół fundamentów filozoficznych*, „Dialogi Polityczne” 2008, nr 10, ss. 63–85; por. A. Strządała, *Od Galtona do Watsona. Przemiany pojmowania eugeniki w XIX i XX w.*, Opole 2010.

³¹ S. Podoleński, *Eugenika i ruch eugeniczny*, „Przegląd Powszechny” 193 (1932), s. 321.

³² M. Zaremba-Bielawski, *Higieniści...*, s. 59.

rasę islandzką – znakomitą mieszanekę celtycko-nordycką – położenie geograficzne uchroniło przed wymieszaniem, zaś klimat zahartował, przez stulecia eliminując najsłabszych”³³.

* * *

Ustawy sterylizacyjne i rozwijająca się myśl eugeniczna skupiały się na idei stworzenia społeczeństwa doskonałego. Ekonomia coraz częściej odgrywała znaczącą rolę w polityce państwa. Propagator myśli eugenicznej Alfred Ploetz, tłumaczył: „Czy akceptowanie praw ewolucji oznacza, że człowiek musi poświęcić swoje humanistyczne ideały – to co najważniejsze w cywilizacji? Kiedy bowiem państwo zaczyna dbać o dobrobyt całej ludności, niweczy tym samym ewolucyjny mechanizm doboru. Biologicznie niżej stojący którzy z pożytkiem dla wspólnoty przepadliby bez działania państwa, zamiast tego się mnożą. Ubezpieczenia zdrowotne, opieka lekarska i wyższy poziom życia dla wszystkich doprowadzą oczywiście do przyrostu nieprzydatnych, przypuszczalnie kosztem najlepszych”³⁴. Ekonomiczne podejście do genetyki a także dziedziczności na wiele lat weszło do dyskusji przedstawiciele myśli eugenicznej. Coraz częściej podnoszono kwestię utrzymywania przez państwo ludzi chorych i ułomnych, a w związku z tym prowadzono coraz więcej badań nad dziedzicznością, która mogła w znaczący sposób wpłynąć na jakość i przyszłość społeczeństwa. Eugenika zarówno w formie pozytywnej jak i negatywnej miała stać się lekarstwem na problemy współczesnych cywilizacji. Anthiny Schelmayer w swoim esej o *Dziedziczności i doborze w życiu narodów* wspominał: „Eugenika jest metodą racjonalnego zarządzania narodową efektywnością. [...] Jakość masy genetycznej oznacza być albo nie być dla witalności i przyszłości państwa. Instynkt samozachowawczy państwa domaga się zatem programu politycznego, który premiowałby rozmnażanie się najlepszych i zapobiegał mu wśród najgorszych”³⁵. Takie podejmowanie tematu z jednej strony bez wątpienia prowadzi do polepszenia jakości zbiorowości ludzkiej, poprzez eliminację czynników chorych i chorobotwórczych, z drugiej jednak strony prowadzi do podziału na ludzi gorszych i lepszych, co pozostaje w całkowitej sprzeczności z godnością człowieka.

„Idee eugeniczne egzystowały już w umysłach ludzi pierwotnych. Dla wspólnot plemiennych wszystkie słabe, często chorujące i niepełnosprawne jednostki były ciężarem, dlatego też plemienne prawa nakazywały ich likwidację, zaraz po

³³ M. Zaremba-Bielawski, *Higieniści...*, s. 63.

³⁴ M. Zaremba-Bielawski, *Higieniści...*, s. 105, por. cyt. Za S.F. Weiss: [...] *Perspektywa Schallmayera była mniej utopijna, za to tym bardziej ekonomicznie świadoma. Chorzy psychicznie i ułomni stanowili ekonomiczny balast, a kiedy Schallmayer przekonał się, że większość chorób umysłowych jest dziedziczna wysunął propozycję wydania zakazu zawierania związków małżeńskich przez dziedzicznie obciążonych oraz wprowadzenia obowiązkowych paszportów zdrowia*. P. Weindling, [w:] M. Zaremba-Bielawski, *Higieniści...*, s. 108. Por. S.F. Weiss: *Cywilizacja wyeliminowała dobór naturalny. Powszechny dobrobyt i pomoc społeczna przyczyniają się, jako niepożądany efekt koniecznej powinności, do przetrwania i dalszego rozmnażania osób dziedzicznie chorych. Kosztem setek tysięcy bezdomnych oraz milionów zdrowych bezrobotnych utrzymuje się przytłaczające i wciąż różniące brzemie niepożytecznych oraz osobników którzy nie są warci by żyć. Czyż nie jest to wystarczająco silny argument za gospodarką planową, czyli higieną rasy w obrębie publicznego sektora*. Cyt. za: S.F. Weiss, [w:] M. Zaremba-Bielawski, *Higieniści...*, s. 116.

³⁵ M. Zaremba-Bielawski, *Higieniści...*, s. 109.

narodzinach”³⁶. Eugenika przez stulecia przeszła także znaczącą ewolucję. Od eugeniki ekonomicznej, poprzez lamarkizm, eugenikę ewolucyjną, rasistowską, demagogiczną, przewencyjną, eksperymentalną, podlega wciąż ewolucji i rozwojowi. Analiza myśli eugenicznej daje obraz rozwoju społeczeństwa, podejmowanych problemów społecznych, a także rozwój nauki, w szczególności nauk medycznych i biologicznych i ich wpływu na kształt i rozwój myśli eugenicznej.

* * *

Postęp technologiczny będący wytworem działań człowieka jest nieunikniony i niemożliwy do zatrzymania. Jest kolejnym krokiem, który ludzkość musi wykonać w drodze, jaką zapisuje ewolucja. Niesie za sobą wielkie szanse na polepszenie jakości życia człowieka i jakości życia społeczeństwa, a także w długofalowej perspektywie całego gatunku. Rozwijająca się medycyna, a w szczególności genetyka z możliwością edycji, a w późniejszym czasie może także modyfikacji genotypu ludzkiego stwarza z jednej strony niewiarygodną szansę dla gatunku, z drugiej zaś jak pisał Szekspir w *Hamlecie*: *Wiemy, czym jesteśmy, nie wiemy jednak, czym możemy się stać*. Jakościowe zarządzanie populacją staje się zarówno szansą jak i problemem koniecznym do poddania szerokiej interdyscyplinarnej dyskusji naukowej.

Odkrycie K. Darwina dające podstawy teorii o dziedziczności i zmienności cech, opisana w pracy *O powstaniu gatunków* dało początek szybkiemu rozwojowi nowej dziedziny nauki, jaką jest genetyka. Prawa Mandla dały podstawę dla teorii dziedziczności. Rok 1866 przyniósł kolejne odkrycia związane z ustaleniem jądra komórkowego, jako nosiciela czynników odpowiedzialnych za przekazywanie cech. Pierwsza izolacja DNA miała miejsce w 1986 roku. W roku 1966, poprzedzone wcześniejszymi badaniami F. Crick tworzy centralny dogmat biologii molekularnej. W 1973 r. S. Cohen i H. Boyer tworzą podstawy inżynierii genetycznej a cztery lata później F. Sanger i A. Maxam podejmują się pierwszego sekwencjonowania kwasu DNA.

Po okresie opierania się nazistów na myśli eugenicznej i podporządkowania jej idei higieny rasy, a także późniejszym ustawom sterylizacyjnym – prowadzącym do upośledzenia tysięcy ludzi eugenika doczekała się kolejnych narodzin. „Wynaturzenia dotyczące eugeniki i higieny rasowej, dokonane przez niemiecki narodowy socjalizm, nie oznaczają zakończenia tych praktyk. Zwolennicy eugeniki którzy często byli genetykami, dalej marzyli o poprawie ludzkiej kondycji. Za renesans współczesnej eugeniki uważa się sympozjum CIBA zorganizowane w Londynie w roku 1962, gdzie wielu naukowców, często laureatów Nagrody Nobla, dyskutowało nad możliwościami wykorzystania genetyki do sterowania ludzką ewolucją”³⁷. Coraz częściej podejmowana problematyka jakości życia ludzkiego i dobrego społeczeństwa, używana zarówno w dyskursach naukowych, ale także będąca ważnym tematem poruszonym w kręgach inżynierów genetycznych – staje się zarówno szansą jak i zagrożeniem dla współczesnego człowieka.

³⁶ M. Klichowski, *Narodziny cyborgizacji. Nowa eugenika, transhumanizm, i zmierzch edukacji*, Poznań 2014, s. 25.

³⁷ W. Bołoz, *Aspekty etyczne poznania ludzkiego genomu*, [w:] *Ósmy dzień stworzenia? Etyka wobec możliwości inżynierii genetycznej*, Machinek M. (red.), Olsztyn 2001, s. 225.

Ciągła analiza i pogłębiona dyskusja zarówno na gruncie naukowym, inżynierskim, filozoficznym, etycznym, ale także społecznym powinna stanowić podstawę prawidłowego rozwoju naukowego. Analiza zebranych na potrzeby niniejszej publikacji artykułów naukowych, wypowiedzi, dyskusji ukazuje zarówno rdzeń myśli eugenicznej, jak i jej ewolucje.

Bibliografia

- Ajavon F-X, *Trois exemples historiques d'eugenisme avant Galton (1883): Platon, Soranos, & Vandermonde*, Vesalius, XI, 11, 70–75, 2005 on-line: <http://www.biusante.parisdescartes.fr/ishm/vesalius/VESx2005x11x02x070x075.pdf>.
- Aspect ethiques des analyses genetiques*, [w:] *La genetiques dans la medecines quotidien*, Editie par Academie Suissedes Sciences Medicales, 2004.
- Baertschi B., *L'homme modifie: son ADN, de la medecine a l'eugenisme*, on-line: <http://www.erf-auteuil.org/conferences/cycle-2016-2017-5-baertschi.pdf> [dostęp: 28.09.2018].
- Bellis G., Cezes M-H, Parant A., *L'eugenisme et la question de la reproduction*, [w:] *La fecondite – Representation , causalite, prospective. Actes au XVIeme siecle colloque national de demographie*, on-line: http://cudep.u-bordeaux4.fr/sites/cudep/IMG/pdf/Sc1_BELLIS-CAZES-PARANT.pdf.
- Black E., *Wojna przeciw słabym. Eugenika i amerykańska kampania na rzecz stworzenia rasy panów*, tłum. H. Jankowska, Warszawa 2014.
- Bołoz W., *Aspekty etyczne poznania ludzkiego genomu*, [w:] *Ósmy dzień stworzenia? Etyka wobec możliwości inżynierii genetycznej*, Machinek M. (red.), Olsztyn 2001.
- Darwin K., *Dzieła wybrane*, t. IV: *O pochodzeniu człowieka*, przeł. S. Panek, Warszawa 1959.
- Dąbrowski S., *Eugenika ze stanowiska katolickiego*, Rodzina, Poznań 1935.
- Freeden M., *Eugenika a myśl postępową: studium podobieństwa ideologicznego*, [w:] K. Marulewska, „Dialogi Polityczne” 2008, nr 10.
- Fukujama F., *Koniec człowieka. Konsekwencje rewolucji biotechnologicznej*, Kraków 2004.
- Galton F., *Esseys in Eugenics*, Eugenics Education Society, London 1909.
- Gdula A., *O bezpieczeństwie człowieka jako wartości*, Doctrina. Studia społeczno-polityczne, 7 (2010).
- Kaczanowski K., *Eugenika*, [w:] *Wielka Encyklopedia*, PWN, t. 8, Warszawa 2002.
- Klichowski M., *Narodziny cyborgizacji. Nowa eugenika, transhumanizm, i zmierzch edukacji*. Poznań 2014.
- Kulesza R., *Starożytna Sparta*, Warszawa 2003.
- Leszczyński M., *Bezpieczeństwo społeczne Polaków wobec wyzwań XXI wieku*, Diffin, Warszawa 2011.
- Marulewska K., *Eugenika w świetle idei postępu. Rozważania wokół fundamentów filozoficznych*, „Dialogi Polityczne” 2008, nr 10.
- More T., *Utopia*, przeł. K. Abgarowicz, PAX, Warszawa 1954.
- Musielak M., *Sterylizacja ludzi ze względów eugenicznych w Stanach Zjednoczonych, Niemczech i w Polsce (1899–1945)*, Poznań 2008.
- Platon, *Państwo*, przeł. W. Witwicki, Biblioteka Filozofii Klasycznej, Wydawnictwo AKMe, Warszawa 1991.
- Podoleński S., *Eugenika i ruch eugeniczny*, „Przegląd Powszechny” 193 (1932).

- Pokruszyński W., *Teoretyczne aspekty bezpieczeństwa*, Wyższa Szkoła Gospodarki Euroregionalnej im. Alcide De Gasperi, Józefów 2010.
- Roll-Hansen N., *Norwegian Eugenics: Sterilisation as Social Reform*, 1996.
- Rudziejewicz A., *Eugenika a osiągnięcia współczesnej genetyki*, Scientarium 2005.
- Sahaj T., *Eugenika. Glosa na marginesie książki Johna Glada „Przyszła ewolucja człowieka” Eugenika w dwudziestym pierwszym wieku – sprawy wcale niemarginalne*, „Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna” 2013.
- Skrzypkowski A., *Eugenika, czyli doskonalenie człowieka wzbogacone manipulacjami komórkowymi*, „Polski Przegląd Medycyny Lotniczej” nr 2, t. 13, kwiecień-czerwiec 2007.
- Stańczyk J., *Złożoność kategorii bezpieczeństwa – zarys problematyki*, [w:] *Bezpieczeństwo człowieka a trans dyscyplinarność*, tom I, Ks. Jarmocha E., Świdzki A.W., Trzpił I.A. (red.), Siedlce 2009.
- Strządała A., *Od Galtona do Watsona. Przemiany pojmowania eugeniki w XIX i XX w.*, Opole 2010.
- Tokarczyk R., *Prawo do życia, narodzin i śmierci*, Warszawa 2011.
- Ura E., Rajchel K., Pomykała H., Pieprzny S., *Bezpieczeństwo wewnętrzne we współczesnym świecie: praca zbiorowa*. Uniwersytet Rzeszowski, 2008.
- Uzarczyk K., *Eugenika – biopolityka – państwo. Z historii europejskich ruchów eugenicznych w pierwszej połowie XX w.*, Warszawa 2010.
- Uzarczyk K., *Podstawy ideologiczne higieny rasy i ich realizacja na przykładzie Śląska w latach 1924–1944*, Toruń 2003.
- Wiśniewski K., *Galton sir Francis*, [w:] *Wielka Encyklopedia PWN*, t. 9, Warszawa 2002.
- Wymiary bezpieczeństwa na progu XXI wieku. Między teorią a praktyką*, A. Zaremba, B. Zapała (red.), Toruń 2010.
- Y-a-t-il bon et mauvais eugenisme?* [w:] Les Dossier de L'Institut Europeen de Bioethique, Avril 20016 n.6 on-line: <https://www.ieb-eib.org/en/pdf/20060418-eugenisme.pdf>.
- Zięba R., *Pojęcie i istota bezpieczeństwa państwa w stosunkach międzynarodowych*, Sprawy Międzynarodowe, 1989.

Eugenics and the safety of the individual. History of thought, development, future

Abstract

The development of modern medicine, and in particular genetics and genetic engineering, and also the dynamically arising opportunities that are provided by gene editing have a significant impact on the development of a new form of eugenics. Acquaintance with the history of the eugenic thought, and the effects resulting from it, should constitute a basis for the reflection on the eugenics of the present times. The purpose of the discourse is not the condemnation of biotechnology, genetic engineering, or the eugenic thought, but drawing attention to the necessity of the recognition and undertaking a wide and sub-disciplinary debate focusing on the issues of modern biopolitics and its influence on the entity security.

Słowa kluczowe: eugenika, inżynieria genetyczna, genetyka, bezpieczeństwo jednostki, bezpieczeństwo państwa, biopolityka

Keywords: eugenics, genetic engineering, genetics, entity security, state security, biopolitics

Edyta Sadowska

doktor nauk społecznych w dyscyplinie nauki o polityce w specjalności polityka bezpieczeństwa. Adiunkt w Instytucie Nauk o Bezpieczeństwie Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Jest współautorką monografii *Postradzieckie państwa Azji Centralnej. Historia, polityka, gospodarka, społeczeństwo*. W kręgu zainteresowań badawczych pozostaje bezpieczeństwo państwa w dobie zagrożeń asymetrycznych a w szczególności myśl eugeniczna, inżynieria genetyczna i zagadnienia współczesnej biomedycyny. Publikowała zarówno w czasopismach polskich, jak i zagranicznych, w języku polskim i francuskim.